

INSONNING ENG YUKSAK QADRIYATI – ERKINLIK

Berdimuratov Ulugʻbek

Oʻzbekiston milliy universiteti, magistrant

Kenesbaeva Nilufar

Oʻzbekiston milliy universiteti, magistrant

Annotatsiya

Ushbu maqolada erkinlik tushunchasi falsafiy, ijtimoiy, huquqiy va diniy jihatlarida tahlil qilinadi. Erkinlikning shaxsiy va jamiyatdagi ahamiyati, masʼuliyat bilan bogʻliqligi koʻrsatib oʻtiladi. Determinizm, ekzistensializm va sotsiologik yondashuvlar orqali uning koʻp qirraliligi ochib berilgan. Zamonaviy texnologiya va ijtimoiy harakatlar erkinlikning yangi mazmunini shakllantiradi, uning muvozanatli amalga oshirilishi esa jamiyat taraqqiyoti uchun muhimdir.

Kalit soʻzlar: Etika, estetika, epistemologiya, ekzistensializm, transsendentalizm, indeterminizm, determinizm, sotsiologiya, feminizm.

СВОБОДА — ВЫСШАЯ ЦЕННОСТЬ ЧЕЛОВЕКА

Бердимуратов Улугбек

Национальный университет Узбекистана, магистрант

Кенесбаева Нилуфар

Национальный университет Узбекистана, магистрантка

Аннотация

В статье анализируется понятие свободы с философской, социальной, правовой и религиозной точек зрения. Показано значение свободы для личности и общества, её связь с ответственностью. Через подходы детерминизма, экзистенциализма и социологии раскрываются многогранные аспекты свободы. Современные технологии и социальные движения формируют новые измерения свободы, а её сбалансированная реализация необходима для развития общества.

Ключевые слова: Этика, эстетика, эпистемология, экзистенциализм, трансцендентализм, индетерминизм, детерминизм, социология, феминизм.

FREEDOM AS THE HIGHEST VALUE OF HUMAN BEINGS

Berdimuratov Ulugʻbek

National University of Uzbekistan, Master's Student

Kenesbaeva Nilufar

National University of Uzbekistan, Master's Student

Abstract

This article examines the concept of freedom from philosophical, social, legal, and religious perspectives. It highlights the importance of freedom for individuals and society and its connection with responsibility. Determinism, existentialism, and sociological approaches reveal the multifaceted nature of freedom. Modern technology and social movements create new dimensions of freedom, and its balanced implementation is crucial for societal development.

Keywords: Ethics, Aesthetics, Epistemology, Existentialism, Transcendentalism, Indeterminism, Determinism, Sociology, Feminism.

Erkinlik — bu insonning oʻz irodasi va istaklariga koʻra harakat qilish huquqi va imkoniyati boʻlib, u insoniyatning eng asosiy qadriyatlaridan biri hisoblanadi [8; 15–16]. Erkinlik tushunchasi faqat falsafada emas, balki huquqshunoslik, siyosatshunoslik, etika va estetika kabi koʻplab ijtimoiy fanlarda keng qoʻllaniladi [13]. Uning turli koʻrinishlari mavjud: vijdon erkinligi, soʻz va matbuot erkinligi, shaxsiy tanlov erkinligi va boshqalar. Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, erkinlik insonning oʻzini ifoda etishi, taqdirini belgilashi va individualligini saqlab qolishi uchun zaruriy shartdir [8; 25–26]. Shu bilan birga, u shaxsiy masʼuliyat va axloqiy tanlovni ham taʼminlaydi. Inson oʻz erkinligini boshqalar bilan boʻlgan munosabatlarda, ijtimoiy va madaniy muhitda namoyon qiladi, shuning uchun erkinlik har doim jamiyat bilan chambarchas bogʻliq holda baholanadi [9; 78–80]. Ontologik jihatdan erkinlik insonning mavjudligi bilan uzviy aloqada boʻlib, uning hayot mazmunini anglashga va oʻz oʻrnini topishga intilishida muhim rol

o'ynaydi. Epistemologik tomondan esa, erkinlik bilim olish va erkin fikrlash imkoniyatini beradi [12]. Aynan erkin fikr yuritish insonni yangi g'oyalar yaratishga va yangicha tushunchalarni kashf etishga undaydi. Shu sababli, erkinlik nafaqat shaxsiy hayot, balki butun insoniyat taraqqiyotining poydevori sifatida qaraladi.

Qadimgi falsafada erkinlik masalasi yunon mutafakkirlarida juda muhim bo'lgan. Sokrat, Platon va Aristotel uni shaxsiy axloqiy tanlov hamda jamiyatdagi o'rni bilan bog'lab tushuntirgan. Masalan, Sokrat uchun erkinlik – bu to'g'ri va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati. Aristotel esa erkinlikni o'z-o'zini boshqarish va aqlga asoslangan faoliyat deb tushungan [3; 110–115]. Platon esa davlat va jamiyat erkinligi haqida gapirib, ideal tuzum yaratish zarurligini ta'kidlagan [3; 200–205]. O'rta asr davrida erkinlik masalasi ko'proq diniy nuqtai nazardan yondashilgan. Asosiy e'tibor insonning Xudo bilan bo'lgan erkinligi va bu munosabatning ahamiyatiga qaratilgan. Falsafiy qarashlarda muxtoriyat, ijtimoiy tartib va e'tiqod erkinligi tushunchalari o'zaro bog'langan.

Yangi davr va Uyg'onish davridan boshlab inson o'zini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Inson qadriyati va huquqlari tobora muhim ahamiyat kasb eta boshlagan. Ayniqsa, Jon Lokk va Jan Jak Russo kabi faylasuflar erkinlik va tenglik g'oyalarini ilgari surib, keyinchalik zamonaviy demokratiya va fuqarolik huquqlari nazariyasiga katta ta'sir ko'rsatgan [4; 45–50; 5; 120–130]. XX asrda ekzistensializm erkinlikni insonning tanlovi va o'z-o'zini anglash jarayoni orqali tushuntiradi. Sartr erkinlikni insonning mavjudligini belgilovchi asosiy element sifatida ko'radi [1; 45–47]. Bunga qo'shimcha ravishda, fuqarolik huquqlari, feminist va ekologik harakatlar erkinlik tushunchasini yangi kontekstlarda ko'rib chiqadi, bu esa uning ko'p qirraliligini ta'kidlaydi. Zamonaviy dunyoda erkinlik tushunchasi yangi muammolar va sharoitlar bilan bog'liq ravishda rivojlanmoqda. Bugungi kunda texnologik, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar erkinlikning mohiyatini yangi jihatlarida ko'rib chiqishga undamoqda [11].

Erkinlik nafaqat huquqlarni, balki mas'uliyatni ham anglatadi. Har bir inson o'z erkinliklarini boshqa insonlarning huquqlariga hurmat bilan bog'liq holda amalga oshirishi kerak [10; 200–205]. Bu o'zaro hurmat va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhimdir. Erkinlik va mas'uliyat o'rtasidagi munosabat, jamiyatda tinchlik va adolatni saqlashda muhim o'rin tutadi. Erkinlik falsafiy jihatdan insonning o'zini ifoda etishi, tanlov qilish va o'z hayotini belgilash imkoniyatini anglatadi. Uning tarixi esa turli madaniyatlar va davrlarda o'zgarib, yangi tushunchalar va qarashlar bilan boyidi. Bugungi kunda erkinlik tushunchasi zamonaviy muammolar, texnologiya va ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda yangilanmoqda. Erkinlik nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, kelajakdagi rivojlanishimiz uchun muhim omil hisoblanadi.

Erkinlik tushunchasi insoniyat tarixi davomida doimiy ravishda o'zgarib, rivojlanib kelgan. Qadimiy falsafiy an'analardan tortib, zamonaviy raqamli va ijtimoiy muammolargacha erkinlik ko'plab qirralarga ega. Bugungi kunda erkinlik, nafaqat shaxsiy huquqlar va erkinlikni ta'minlash, balki ijtimoiy adolat, tenglik va mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi [10; 45–50]. Ushbu jarayonda erkinlikni qabul qilish va hurmat qilish, shuningdek, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni saqlash uchun zaruriy omil hisoblanadi. Kelajakda erkinlik konsepsiyasi yangi texnologik, siyosiy va ijtimoiy omillar ta'sirida yanada takomillashishi kutilmoqda, insoniyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutishi kutilmoqda. Madaniy erkinlik insonlarning o'z madaniyati, urf-odatlarini va an'alarini saqlash va rivojlantirish huquqini anglatadi. Bu erkinlik turli madaniyatlar va millatlar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlikni ta'minlaydi [9; 150–155].

Bugungi kunda internet va raqamli texnologiyalar erkinlikning yangi o'lchovlarini keltirib chiqardi. Onlayn muhitda o'z fikrini erkin ifoda etish, axborot erkinligi va shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda [11]. Internetda erkinlik, ko'plab insonlar uchun o'z fikrlarini ifoda etish imkonini beradi, lekin shu bilan birga, nazorat va senzura qarshi kurash zarurligini ham anglatadi. Zamonaviy davrda siyosiy erkinlik — fuqarolar huquqlari, demokratik jarayonlar va ijtimoiy adolat bilan bog'liq masalalar ahamiyat kasb etadi. Turli davlatlardagi siyosiy harakatlar, fuqarolik huquqlari uchun kurashlar erkinlikni ta'minlashga qaratilgan. Bu erda erkinlik, davlat nazoratidan mustaqil ravishda yashash va o'z fikrini ifoda etish imkoniyatini anglatadi. Ijtimoiy harakatlar, masalan, feministik, LGBTQ+ huquqlari va ekologik harakatlar, erkinlik tushunchasini yangi ijtimoiy kontekstlarda qayta ko'rib chiqishga imkon yaratmoqda. Bu harakatlar shaxsiy erkinlikni, tenglikni va adolatni ta'minlashga qaratilgan, shuningdek, erkinlikni ijtimoiy o'zgarish va madaniy rivojlanish kontekstida muhokama qilish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv insonning jamiyat oldidagi vazifalarni erkin va ixtiyoriy ravishda bajarishini anglatadi.

Falsafada erkinlik tushunchasi insonning o'z irodasi va ongli qarorlari bilan harakat qilish

imkoniyatini anglatadi. Bu tushuncha turli falsafiy oqimlar va maktablar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Quyida erkinlikning falsafiy asoslari haqida ba'zi asosiy yondashuvlar keltirilgan:

Determinizm yondashuviga ko'ra, barcha hodisalar va inson xatti-harakatlari oldindan belgilangan sabablar bilan bog'liq. Deterministlar erkinlikni insonning o'z xatti-harakatlarini oldindan belgilangan sabablar asosida amalga oshirishi deb tushunadilar [8; 50–55]. Indeterminizm yondashuvi esa insonning xatti-harakatlari va qarorlari oldindan belgilangan sabablar bilan cheklanmaganligini ta'kidlaydi. Indeterministlar erkinlikni insonning o'z irodasi bilan qaror qabul qilish imkoniyati deb biladilar [8; 60–62]. Ekzistensializm falsafasida erkinlik insonning o'z hayotini mazmunli qilish uchun qiladigan tanlovlari bilan bog'liq. Ekzistensialistlar insonning erkinligini uning o'zligini anglash va o'z hayotini mazmunli qilish uchun qiladigan tanlovlari orqali ifodalaydilar. Masalan, fransuz faylasufi Jan-Pol Sartr erkinlikni insonning o'z hayotini yaratish va unga mazmun berish imkoniyati deb ta'riflaydi [1; 55–58]. Transsendentalizm da erkinlik insonning aqliy va ma'naviy rivojlanishi bilan bog'liq. Bu yondashuvga ko'ra, erkinlik insonning o'zini anglash va o'z maqsadlariga erishish uchun ichki imkoniyatlarini rivojlantirishdir. Immanuel Kant erkinlikni insonning aqliy va ma'naviy rivojlanishi orqali o'zini anglash va o'z maqsadlariga erishish imkoniyati deb biladi [2; 95–100]. Sotsiologik yondashuvda erkinlik insonning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq. Bu yondashuvga ko'ra, erkinlik insonning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy munosabatlar orqali amalga oshiriladi. Insonning erkinligi uning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy munosabatlar orqali cheklanadi yoki kengayadi [9; 100–105]. Falsafada erkinlik tushunchasi murakkab va ko'p qirrali bo'lib, turli yondashuvlar va talqinlar mavjud. Har bir yondashuv erkinlikni o'ziga xos tarzda tushuntiradi va insonning hayotidagi o'rnini belgilaydi.

Islom ta'limotida insonga erkin bo'lishi uchun aql-idrok berilgan, deb aytiladi. Islomdagi iroda erkinligini sharhlaganda, insonga berilgan aql-idrok unga o'z xatti-harakatida yaxshilik va yomonlikni, halol va haromni, savob va gunohni, to'g'ri yoki egri yo'lni tanlash erkinligini berdi, bizning kelajagimiz shu yo'llardan qay birini tanlay olishimizga bog'liq, deb uqtirgan [7; 30–32]. Islomda erkinlik tushunchasi insonning Alloh tomonidan berilgan huquq va imkoniyatlarini anglatadi. Bu erkinlik insonning o'z irodasi bilan to'g'ri va noto'g'ri yo'llarni tanlash imkoniyatini beradi. Islom ta'limotiga ko'ra, erkinlik mas'uliyat bilan bog'liq bo'lib, har bir inson o'z xatti-harakatlari uchun javobgar hisoblanadi. Islom har bir insonning o'z e'tiqodini tanlash va diniy marosimlarni bajarish huquqini hurmat qiladi. Qur'onda "Dinda majburlash yo'q" degan oyat mavjud bo'lib, bu insonning e'tiqod erkinligini ta'minlaydi [6; 2:256; 16; 2:256]. Islomda so'z erkinligi ham muhim o'rin tutadi. Insonlar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari mumkin, lekin bu erkinlik boshqalarga zarar yetkazmasligi kerak. Qur'onda "Yaxshi so'z aytinglar" degan tavsiya mavjud [6; 33:70; 16; 33:70]. Islomda har bir insonning shaxsiy hayoti va daxlsizligi hurmat qilinadi. Insonlar o'z hayotlarini o'zlari boshqarishlari va o'z qarorlarini qabul qilishlari mumkin. Islomda insonning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi va iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanishi qo'llab-quvvatlanadi. Bu erkinliklar jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Islomda erkinlik mas'uliyat va adolat bilan uyg'unlashgan holda ta'riflanadi. Insonlar o'z erkinliklarini boshqalarning huquq va manfaatlariga zarar yetkazmasdan amalga oshirishlari kerak. Bu tamoyillar jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi [7; 45–47].

Erkinlik insonning siyosiy, ma'naviy ta'qibdan va zo'ravonlikdan himoyalanganligini bildiradi. Bu insonning o'z baxtini o'zi yaratish vositasi bo'lib, uning o'zligini anglash darajasini ifodalaydi. Erkinlik obyektiv shart-sharoit va vaziyatga bog'liqdir. U mavhum emas, balki doimo aniqdir. Shaxs muayyan sharoit va vaziyatda tayin imkoniyatga tayanib aniq maqsadga erishadi. Ammo, sharoit, vaziyat va imkoniyatlarga hamma ham bir xilda ega bo'lmasligi mumkin. Maqsadga erishishda kimgadir shart-sharoit, kimgadir maqsadga erishish vositasi, kimgadir imkoniyat yetishmay qoladi [8; 120–125]. Shaxsiy erkinlik insonning o'z hayotini o'zi boshqarish, o'z qarorlarini qabul qilish va o'z xatti-harakatlarini amalga oshirish huquqidir. Bu erkinlik insonning shaxsiy hayotiga aralashmaslikni ta'minlaydi. So'z erkinligi insonning o'z fikrlarini erkin ifoda etish, qarashlarini bildirish va axborot olish huquqidir. Bu erkinlik matbuot va ommaviy axborot vositalarining mustaqilligini ham o'z ichiga oladi. Vijdon erkinligi insonning o'z e'tiqodini tanlash, diniy marosimlarni bajarish yoki bajarmaslik huquqidir. Bu erkinlik diniy ta'qibdan himoyalaniшни ta'minlaydi [6; 2:256]. Insonning jamiyatda erkin harakat qilish, uyushmalar tuzish va ularda ishtirok etish huquqi. Bu erkinlik insonning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishini ta'minlaydi [9; 200–205]. Insonning siyosiy hayotda ishtirok etish, saylash va saylanish huquqi. Bu erkinlik insonning davlat boshqaruvida ishtirok etishini ta'minlaydi [5; 150–155]. Insonning iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish, mulk egalik qilish va iqtisodiy resurslardan foydalanish huquqi. Bu erkinlik insonning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlaydi [4; 80–85]. Ijtimoiy erkinlik insonning jamiyatda erkin harakat qilish, uyushmalar tuzish va ularda ishtirok etish huquqini ifodalaydi. Bu erkinlikning muhimligi bir necha

jihatdan namoyon bo'ladi.

Xulosa sifatida erkinlik siyosiy yoki huquqiy jihatdan, balki shaxsiy rivojlanish va jamiyatdagi erkin muhitni yaratish nuqtai nazaridan ham muhimdir. Erkinlikning cheklanishi yoki yo'qolishi jamiyatda adolatsizlik, tengsizlik va repressiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, har bir insonning erkinligini hurmat qilish va uni ta'minlash jamiyatning mustahkamligi va taraqqiyoti uchun zarurdir. Erkinlik nafaqat huquqiy me'yorlar, balki madaniy, axloqiy va psixologik o'zgarishlar orqali ham ifodalanadi. Shu bilan birga, erkinlikni amalga oshirishda mas'uliyat va boshqalar huquqlarini hurmat qilish zarur. Erkinlikning mohiyati insonning o'zini erkin his qilishiga imkon berish, lekin bu erkinlik boshqalarni kamsitish yoki zarar yetkazishga olib kelmasligi kerak. Erkinlikning chegaralari ham bor, va bu chegaralar jamiyatdagi o'zaro hurmat va barqarorlikni saqlash uchun zarurdir. Ushbu maqolada erkinlikning shaxsiy va jamiyat uchun ahamiyati ta'kidlangan. Erkinlik, har bir insonning o'ziga xosligini, mustaqil fikrlashini va baxtli yashashini ta'minlasada, uni amalga oshirishda mas'uliyatli yondashuv zarurdir. Erkinlik, faqat shaxsiy manfaatlar bilan cheklanmay, jamiyatning umumiy farovonligini hisobga olgan holda, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish bilan bog'liqdir. Maqola erkinlikning o'rni va uning muvozanatli ravishda saqlanishi zarurligini ko'rsatadi. Erkinlik haqida maqolada, uning inson hayotidagi o'rni va jamiyatda yuzaga keltiradigan ijtimoiy va huquqiy ahamiyati batafsil ko'rib chiqildi. Maqolada erkinlikni ta'minlashda qonuniy me'yorlar va huquqiy jihatlarning muhimligi, shuningdek, bu erkinlikni amalga oshirishda boshqalarning huquqlarini hurmat qilish zarurligi ta'kidlanadi. Erkinlikning haddan tashqari kengayishi yoki noto'g'ri tushunilishi ijtimoiy tartibsizlik va beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun erkinlikning chegara va mas'uliyatlarini tushunish zarur. Erkinlik shaxsiy huquq sifatida o'zini ifodalashda erkinlikni ta'minlashni, shuningdek, jamiyatdagi umumiy farovonlikka, ijtimoiy barqarorlikka xizmat qilishni anglatadi. Jamiyatdagi erkinlikning to'liq amalga oshirilishi, faqat barcha a'zolar o'z huquq va erkinliklarini bir-birining huquqlarini buzmasdan amalga oshirgan taqdirdagina mumkin. Erkinlik — bu shaxsning rivojlanishiga xizmat qilish bilan birga, ijtimoiy mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi. Maqola shuni ko'rsatadiki, erkinlik — bu nafaqat huquq, balki mas'uliyat hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм — это гуманизм // Французская философия XX века. — М.: Прогресс, 1994. — С. 45–78.
2. Кант И. Основы метафизики нравственности. — СПб.: Наука, 2005. — 320 с. — (Философское наследие).
3. Аристотель. Никомахова этика // Аристотель: в 4 т. — Т. 2. — М.: Мысль, 1983. — С. 77–240.
4. Локк Д. Два трактата о правлении. — М.: Соцэкгиз, 1988. — 212 с.
5. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. — М.: Канон-Пресс, 1998. — 416 с.
6. Коран. — Ташкент: Издательство Исламского университета, 2019. — 704 с.
7. Мухаммедов Н. Ислам и права человека. — Ташкент: Узбекистан, 2017. — 188 с.
8. Бердяев Н.А. Философия свободы. — М.: АСТ, 2006. — 414 с.
9. Гидденс Э. Социология. — М.: Эдиториал УРСС, 2005. — 632 с.
10. Ролз Дж. Теория справедливости. — М.: ЛКИ, 2010. — 536 с.
11. What is Freedom? // Philosophy Now. — 2021. — № 143. — URL: https://philosophynow.org/issues/143/What_is_Freedom (дата обращения: 20.05.2026).
12. Steup M., Neta R. Epistemology // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — 2024. — URL: <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology/> (дата обращения: 20.05.2026).
13. Erkinlik // O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. — Toshkent: Qomus.INFO, 2024. — URL: <https://qomus.info/oz/encyclopedia/e/erkinlik/> (дата обращения: 20.05.2026).
14. Erkinlik // Vikipediya, erkin ensiklopediya. — URL: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Erkinlik> (дата обращения: 20.05.2026).
15. Erkinlik g'oyasining falsafiy asoslari // KiberLeninka. — URL: <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 20.05.2026).
16. Коран. — Сура 2:256; Сура 33:70.